

TOMASZ MIZERA

SYSTEM MONETARNY ZAKONU SZPITALNIKÓW ŚWIĘTEGO JANA JEROZOLIMSKIEGO W PAŃSTWIE ZAKONNYM NA RODOS 1309-1522

Zakon Szpitalników Świętego Jana Jerozolimskiego jest jedną z najstarszych organizacji charytatywnych na świecie. W swojej długiej i burzliwej historii pełnił rolę bractwa szpitalnego, jak też zakonu rycerskiego. Nie wszyscy zdają sobie sprawę z faktu, że w obecnych czasach Zakon Maltański jest suwerennym podmiotem prawa międzynarodowego, utrzymującym stosunki dyplomatyczne z ponad dziewięćdziesięcioma krajami, bijącym własne monety i emitującymi znaczki, którego wielki mistrz, stojący na czele korporacji zakonnej, ma wszelkie prerogatywy władcy suwerennego państwa. Jakże były początki owej niezwyklej organizacji, owianej dziś mgiełką elitarności i dostojności czerpiącego z krucjatowych tradycji rycerskich? W jakich okolicznościach zakon rozpoczął bicie własnej monety?

Według tradycji zakon został założony około 1070 r. w Jerozolimie przez pobożnych kupców z włoskiego miasta Amalfi. Początkowo był bractwem szpitalnym, niosącym pomoc pielgrzymom chrześcijańskim przybywającym do Ziemi Świętej. Na podstawie bulli papieża Paschalisa II wydanej 15 lutego 1113 r. bractwo zostało formalnie podporządkowane papieżowi, przy czym zagwarantowano jednocześnie, że mistrzowie zakonu będą wybierani bez jakichkolwiek nacisków ze strony władz świeckich lub duchownych. Tak więc zostały ustanowione zręby niezależności zakonu, co miało niebagatelne znaczenie dla wzrostu roli spełnianej przez szpitalników w Ziemi Świętej. Zakon św. Jana był obok templariuszy jednym z głównych beneficjentów korzystających z nadań władców świeckich i przywilejów papieskich, mających na celu

obronę Ziemi Świętej przed muzułmanami. Mimo znacznej ilości posiadłości na Bliskim Wschodzie, jak też na zachodzie Europy, zakon posiadał suwerenność organizacyjną i polityczną, jednak do początku XIV wieku nie stworzył spójnego terytorialnie organizmu państwowego. Okazja taka pojawiła się w 1306 r., kiedy to genueński awanturник Vignolo de Vignoli zaproponował joannitom wspólną ekspedycję militarną, mającą na celu opanowanie greckiego archipelagu Dodekanezów, wraz z główną wyspą Rodos. Podbój zakończył się w 1310 r. i od tego momentu możemy mówić o rozwoju suwerenności terytorialnej szpitalników i budowaniu podstaw państwa zakonnego joannitów na Rodos, ze wszystkimi elementami i instrumentami gospodarczymi.

Wprowadzenie jednolitego systemu monetarnego jest bezpośrednią konsekwencją prowadzenia gospodarki opartej na wymianie towarowej. Bez niego nieuchronny byłby upadek gospodarki, a handel zostałby ograniczony do prostej wymiany barterowej. Wyróżniamy trzy podstawowe funkcje pieniądza, tj. miernik wartości, medium wymiany¹, a także narzędzie kumulowania i przechowywania bogactwa (tezauryzacji). W przypadku zakonu istotny był jednak jeszcze jeden element, a mianowicie podkreślenie własnej suwerenności i niezależności od innych władców. Wydaje się, że właśnie ostatni z tych elementów miał największy wpływ na emisję monet dokonaną przez pierwszego „rodyjskiego” wielkiego mistrza, Fulka de Villaret. Analizując biografię wspomnianego wielkiego mistrza, możemy przypuszczać, że zaprezentowanie się jako suwerena mogło być dla niego kwestią ambicjonalną, ale było też wyraźnym sygnałem politycznym wysłanym do innych władców, że dla joannitów podbój Rodos nie jest akcją o znaczeniu tymczasowym, lecz poważnie traktują obowiązek walki z niewiernymi i utworzenie przyczółka dla tej walki w bezpośrednim sąsiedztwie Turcji. Manifest taki był wyrażony w sposób prosty, a jednocześnie nośny, co było istotne w obliczu klęski, jaka spadła na templariuszy i pojawiające się nieprzychylnie głosy wobec innych zakonów rycerskich².

Bicie własnej monety przez zakon było w jego historii doświadczeniem zupełnie nowym. Jak istotne było to zagadnienie dla funkcjonowania państwa

---

¹ J. K a y l e, *Economy and Nature in the Fourteenth Century. Money, Market Exchange, and the Emergence of Scientific Thought*, Cambridge 1998, s. 65-68.

² A. T. L u t t r e l l, *Emmanuele Piloti and Criticism of the Knights Hospitallers of Rhodes: 1306-1444*, w: *The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West 1291-1440*, London 2001, s. 1-20.

zakonnego, niech świadczy fakt, że pierwsza mennica prowadzona przez zakonników zaczęła funkcjonować już przed 1317 r.³

Na świecie istnieje niewiele publikacji opisujących system monetarny zakonu w okresie rodyjskim. Przede wszystkim powinniśmy wymienić fundamentalne dzieło Gustawa Schlumbergera z 1878 r.⁴, opisujące monety będące w obiegu w okresie krucjat, a także pracę prof. Michaela Metcalfa⁵, będącą opracowaniem jednej z największych na świecie kolekcji monet krucjatowych, znajdującej się w Oxfordzie, oraz najnowszą pracę Anny Marii Kasdagli poświęconą okazałemu zbiorowi monet rodyjskich w Muzeum Zakonu Świętego Jana w Clerkenwell⁶. W ostatnim czasie zagadnieniem obiegu pieniądza na Rodos zajął się również niemiecki badacz, prof. Jürgen Sarnowsky, który do dyskusji nad systemem monetarnym joannitów wniósł element niepodniesiony przez innych naukowców. Na podstawie dostępnych dokumentów źródłowych dokonał analizy walut używanych przez szpitalników w obrocie handlowym. Bez takiego opracowania nie jest możliwa rzetelna ocena całości problematyki monetarnej joannitów w państwie zakonnym na Rodos. Niniejszy artykuł jest, niestety, jednym z niewielu poddających bliższej analizie rodzaje monet bitych przez wszystkich wielkich mistrzów w okresie rodyjskim, jest także pierwszym w Polsce opracowaniem prezentującym szerzej problematykę pieniądza Zakonu Szpitalników Świętego Jana Jerozolimskiego w czasie jego panowania w Dodekanezach.

W procesie badania systemu monetarnego zakonu, oprócz samych monet, powinniśmy szukać także pewnego jego usystematyzowania. Na podstawie szczegółowego opisu monet sporządzonego przez florenckiego kupca Francesco Balduccio Pegolottiego⁷, prof. Metcalf opracował schemat systemu monetarnego funkcjonującego w owym czasie na Rodos. Schemat ten i oczywiście sam opis jest dla nas obecnie najbardziej szczegółowym zapiskiem dotyczącym funk-

---

³ A. T. L u t t r e l l, *Rhodes Town 1306-1350*, w: Ροδος 2.400 Χρονια. Η πολιη της Ροδου απο την ιδρυση της μεχρι την καταληψη απο τουε τουρκουε (1523), vol. B, Athens 2000, s. 310; także: A. T. L u t t r e l l, *The Town of Rhodes: 1306-1356*, Rhodes 2003, s. 56.

⁴ G. S c h l u m b e r g e r, *Numismatique de l'Orient Latin*, Paris 1878, reprint: Graz 1954.

⁵ D. M. M e t c a l f, *Coinage of the Crusades and the Latin East in the Ashmolean Museum Oxford*, wyd. II, London 1995.

⁶ A. M. K a s d a g l i, *The Rhodian Coins at the Museum of the Order of Saint John, Clerkenwell*. (Monographs of the Hellenic Numismatic Society 3), Athens 2002.

⁷ F. B. P e g o l o t t i, *La Pratica della Mercatura*, wyd. A. Evans, Cambridge, Mass., 1936, s. 103.

cjonujących wtedy monet. Możemy jedynie żałować, że zapiski te dotyczą okresu między rokiem 1332 a 1336, gdyż później nie znajdujemy już tak rzetelnego źródła informacji spisane przez innych kupców handlujących z Rodos.

2 denary =	1 karat				
	8 karatów =	1 asper			
	24 karaty			= 1 bizant	
		2 aspery =	1 gigliato		
			1½ gigliati	= 1 bizant	
				6 2/3 bizanta	= 1 złoty floren
			10 gigliati		= 1 złoty floren

Źródło: M e t c a l f, *Coinage of the Crusades and the Latin*, s. 297⁸

Według teorii prof. Metcalfa *gigliato* będące ekwiwalentem 32 denarów, jak też pół-*gigliato* były monetami w ogólnym obiegu, podczas gdy bizanty i karaty były walutą używaną w rozliczeniach księgowych. Złote floreny przytoczone w tekście Pegolottiego były monetami włoskimi⁹, jednak znikome ilości złotych dukatów, wzorowanych na monetach weneckich, były bite już przez Dieudonne'a de Gozona i Pierre'a de Corneillana¹⁰.

Nie możemy zgodzić się z opinią T. W. Langego, wyrażoną na łamach „Przeglądu Numizmatycznego”, że walutą bitą przez joannitów na Rodos był *gigliat* i dukaty, ponieważ jest to bardzo duży skrót myślowy¹¹. Pierwszymi monetami bitymi przez zakon po opanowaniu Rodos były *billony denier*, a także srebrne grosze i pół-grosze¹².

⁸ Schemat ten został powtórzony także w: L u t t r e l l, *The Town of Rhodes*, s. 56. Dzieło Pegolottiego, jak też ukazane tu opracowanie schematyczne systemu monetarnego nie były dotychczas szerzej odnotowane w polskiej literaturze przedmiotu.

⁹ L u t t r e l l, *The Town of Rhodes*, s. 56; także: A. L u t t r e l l, *The Fourteenth Century Capitula Rodi*, w: *The Hospitallers of Rhodes and their Mediterranean World*, London 2002, s. 204-211.

¹⁰ M e t c a l f, *Coinage of the Latin*, s. 298.

¹¹ Zob. „Przegląd Numizmatyczny” 1999, nr 1(24), s. 3-7. T. W. Lange stwierdza wprost, że: „srebrną monetę zaczął bić na Rodos już pierwszy rezydujący tam wielki mistrz Zakonu św. Jana Jerozolimskiego, Fulko z Villaret (1305-1319). Monetą tą był *gigliat*, wzorowany na analogicznej używanej wówczas w andegaweńskim Królestwie Neapolu”. Monety o nazwie „*gigliato*” zostały wprowadzone dopiero przez drugiego wielkiego mistrza, Heliona de Ville-neuve, i były wzorowane na monetach prowansalskich (jak w dalszej części pracy) – szczegóły podaje: M e t c a l f, *Coinage of the Latin*, s. 297.

¹² M e t c a l f, *Coinage of the Latin*, s. 296-297.

Jako wyjaśnienie dla informacji zawartych w bulli magistralnej wydanej przez mistrza Fulka de Villaret 14 maja 1313 r., mówiącej m.in. o „bizantach rodyjskich”¹³, możemy przyjąć jedną z hipotez, o jakie monety chodziło. Po pierwsze – mogły tutaj zostać wspomniane monety, które były bite na Rodos jeszcze przed pojawieniem się joannitów na wyspie w latach 1204-1309 przez Jana i Leona Gavalasów i ich następców, a więc w okresie, kiedy wyspa była pod panowaniem bizantyjskim¹⁴. Teza ta wydaje się mało prawdopodobna, gdyż ani Gavalasowie, ani ich następcy nie bili monet złotych, lecz miedziane¹⁵, trudno więc posądzić administrację zakonną o taki błąd. Po drugie – nie można wykluczyć, że mogło tu chodzić o „zwykłe” bizanty cesarskie lub bizanty cypryjskie, przywiezione na wyspę przez zakonników, musimy bowiem pamiętać, że za panowania Fulka de Villaret monety złote nie były bite przez zakon. Co ciekawe, bizanty pojawiają się również w dokumentach krzyżackich, określających wysokość kwot, którymi mógł dysponować wielki mistrz bez zgody rady lub kapituły generalnej¹⁶. Jest to więc jeszcze jeden argument za tezą, że bizanty w tym wypadku były wyłącznie umowną walutą księgową. Kwestia ta pozostaje jednak otwarta dla dalszych analiz i rozważań.

Tematem, który do tej pory nie znalazł odzwierciedlenia w literaturze przedmiotu, jest systematyka monet bitych przez poszczególnych wielkich mistrzów zakonu szpitalników. Dostępne materiały są jedynie skatalogowaniem istniejących zbiorów, jednak bez całościowego spojrzenia na system monetarny zakonu. Może to prowadzić do wyciągania mylnych wniosków czy pomijania pewnych faktów w zakresie cyrkulacji pieniądza rodyjskiego w poszczególnych okresach. Poniżej przedstawiono zestawienie emisji poszczególnych rodzajów monet w porządku chronologicznym, wraz z podaniem emitenta. Prawdopodobnie nie jest to katalog zamknięty, ze względu na wciąż prowadzone na Rodos prace archeologiczne, które mogą przynieść nowe znaleziska. Przyjrzyjmy się, jakie monety były bite za panowania poszczególnych wielkich mistrzów:

---

¹³ Archivo Histórico Nacional, Madrid: sección de Ordenes militares – San Juan de Jerusalem: Lengua de Aragón, legajo 718; wydrukowane w: A. L u t t r e l l, *Feudal tenure and Latin colonization at Rhodes: 1306-1415*, w: *The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West 1291-1440*, s. 771-772.

¹⁴ Η Ροδος απο τον 4ο αιωνα μ.χ. Μεχρι την καταληψη της απο τουε τουρκουε (1522), red. E. Kollias, Athens 2004, s. 46; systematyczne opracowanie monet bitych przez poprzedników joannitów znajduje się w: S c h l u m b e r g e r, *Numismatique*, s. 214-221.

¹⁵ S c h l u m b e r g e r, *Numismatique*, s. 214-221.

¹⁶ S. J ó Ź w i a k, *Centralne i terytorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228-1410*, Toruń 2001, s. 185.

- Foulques de Villaret – grosz, pół-grosz, *billon denier*
- Helion de Villeneuve – *gigliato* i *asper*
- Dieudonne de Gozon – *gigliato*, *asper*, dukat¹⁷
- Pierre de Corneillan – *gigliato*, dukat, *asper*¹⁸
- Roger de Pins – *gigliato*, *asper*¹⁹ i *billon denier*
- Raymond Berenger – *gigliato*, *asper*²⁰
- Robert de Juilly – *gigliato*, *billon denier*²¹
- Juan Fernandez de Heredia – *gigliato* i tercje *gigliato*
- Riccardo Caracciolo („antymistrz”) – brak monet
- Philibert de Naillac – *gigliato*²²
- Antonio Fluvian de Riviere – dukat, *gigliato*²³

¹⁷ Dukat wielkiego mistrza de Gozon jest znany wyłącznie z opisu i rysunków kolekcji N. Papadopoli, opublikowanej przez niego w „I primi zecchini dei Gran Maestri dell’Ordine de San Giovanni di Gerusalemme” – *Procès-verbaux et mémoires du Kongres international de Numismatique* [...] *Bruxelles, 1910* (Bruksela 1910), s. 349-58 i tabl. 12, gdzie – jak wspomina D. M. Metcalf (*Coinage of the Latin*, s. 299) – można zobaczyć także unikalną monetę złotą Pierre’a de Corneillana. Brak opisu tych monet u Schlumbergera wynika z faktu, że znalezisko Papadopoli zostało opublikowane ponad 40 lat po napisaniu dzieła przez Schlumbergera. Dokumenty zakonne nazywały też dukaty mianem „floreń”, np. w 1449 r. – J. S a r n o w s k y, *Macht und Herrschaft im Johanniterorden des 15. Jahrhunderts. Verfassung und Verwaltung der Johanniter auf Rhodos (1421-1522)*, Münster: LIT Verlag 2001, s. 530. Chodziło prawdopodobnie o odróżnienie pierwszych monet zakonu od bitych później.

¹⁸ Schlumberger wspomina, że nigdy nie odnaleziono asperów bitych za czasów Pierre’a de Corneillana, były jednak prawdopodobnie bite. S c h l u m b e r g e r, *Numismatique*, s. 249.

¹⁹ Monety te nie znajdują się w kolekcji ani w Oxfordzie, ani w Clerkenwell. Nie zostały prawdopodobnie z tego względu podane przez Metcalfa i Kasdagli, są jednak szczegółowo opisane w: S c h l u m b e r g e r, *Numismatique*, s. 250.

²⁰ Dokument wydany 15 listopada 1365 r. wspomina o opłatach dzierżawnych w asperach. Zob. dokument National Library of Malta Cod. 319, f. 293v. – A. L u t t r e l l, *Settlement on Rhodes, 1306-1366*, w: *The Hospitallers of Rhodes and their Mediterranean World*, s. 251; opisane: S c h l u m b e r g e r, *Numismatique*, s. 251.

²¹ Schlumberger wspomina też o słabo zachowanych denarach lub billonach denier w kolekcji British Museum, na chwilę obecną nie ma na ich temat bliższych danych. S c h l u m b e r g e r, *Numismatique*, s. 251.

²² Luttrell wspomina o dokumencie wystawionym za panowania de Naillaca z 20 listopada 1410 r., gdzie 32 aspery = 1 dukatowi, tj. „jednemu florenowi z Rodos” (*The Hospitallers in Cyprus after 1386*, w: *The Hospitaller State on Rhodes and its Western Provinces, 1306-1462*, London 1999, s. 14).

²³ Antonio Fluvian jako pierwszy mistrz bił masowo złote monety wzorowane na weneckich cekinach; wyprodukował znikomą ilość gigliati – M e t c a l f, *Coinage of the Latin*, s. 301.

- Jean de Lastic – *giannetto*²⁴
- Jacques de Milly – dukat i *giannetto*
- Piero Raimond Zacosta – *gianetto*²⁵
- Giovanni Battista Orsini – dukat²⁶, *gigliato* taryfikowane jak nowy *asper*²⁷, *gianetto*²⁸
- Pierre d’Aubusson – dukat, *scudo*²⁹, pół-*scudo*, *giannetto* i *billon denier*
- Emery d’Amboise – podwójny dukat³⁰, dukat, *scudo*³¹, pół-*scudo*, *billon denier*
- Guy de Blanchefort – denar³²
- Fabrizio del Carretto – podwójny dukat (?)³³, dukat, *scudo* i pół-*scudo*³⁴

²⁴ Opracowania Kasdagli i Schlumbergera nie są w tym wypadku ze sobą zgodne. Opisując monety tego samego typu, u Kasdagli są nazwane „gianetto”, natomiast u Schlumbergera „asper”. Moneta nazwana przez Kasdagli „gianetto” jest różna wagowo od typowego „aspera” bitego przez poprzednich mistrzów. Mimo że Schlumberger nazywa je „asper”, dla uwidocznienia różnicy pomiędzy tymi dwoma typami monet zachowamy nazwę „gianetto”. Zarówno masa monet, jak też nowa stylistyka rewersu może świadczyć o rodzaju odrębnym od aspera. K a s d a g l i, *The Rodian Coins*, s. 71-72.

²⁵ Bardzo rzadkie monety, zachowała się znikoma ilość. Schlumberger nazywa je „asper”. Zdaniem autora niniejszego artykułu winniśmy jednak zastosować konsekwentnie zasadę przedstawioną we wcześniejszym przypisie. S c h l u m b e r g e r, *Numismatique*, s. 258.

²⁶ Opis dukata bitego przez wielkiego mistrza Orsiniego ukazał się w 1880 r., jego opis Schlumberger umieścił w Suplemencie do *Numismatique*, s. 14.

²⁷ M e t c a l f, *Coinage of the Latin*, s. 302.

²⁸ Nazywane u Schlumbergera „asper”. S c h l u m b e r g e r, *Numismatique*, s. 258-259.

²⁹ Pozostajemy tutaj przy nazwie „scudo”, gdyż lir jest inną nazwą tej samej monety. Zakonne scudo było protoplastą nowego rodzaju monet, m.in. talarów. S c h l u m b e r g e r, *Numismatique*, s. 259. Nazwa „scudo” jest też oficjalną nazwą waluty, monet bitych przez zakon w czasach obecnych.

³⁰ Wspaniały przykład złotej monety, która swoją wielkością przewyższała dwukrotnie bite dotychczas dukaty. Na awersie monety złotej po raz pierwszy nie pojawia się postać wielkiego mistrza, ale jego herb zakonny. S c h l u m b e r g e r, *Numismatique*, s. 261 i tabl. X 21.

³¹ Niezwykle rzadki, pojawia się w Suplemencie – S c h l u m b e r g e r, *Numismatique*, s. 15.

³² Monety te są niezwykle rzadkością. Denary te były monetami miedzianymi i zostały wybite z okazji objęcia urzędu wielkiego mistrza przez Guy de Blancheforta. Ze względu na krótki okres panowania wielkiego mistrza (rok) nie zostały wybite inne monety niż wspomniane denary. S c h l u m b e r g e r, *Numismatique*, s. 264.

³³ Interesujący przykład złotej monety, a raczej złotego medalu przypominającego monetę, który jest podobny do monet produkowanych współcześnie. Na awersie znajduje się popiersie wielkiego mistrza, na rewersie zakonny herb wielkiego mistrza. S c h l u m b e r g e r, *Numismatique*, Supplement, s. 15, tabl. XXI 8.

³⁴ A. M. Kasdagli określa je jako „liry”, my jednak pozostajemy konsekwentnie przy nazwie „scudo”. Obie nazwy są równoważne. K a s d a g l i, *The Rodian Coins*, s. 85.

– Philippe de Villiers de l'Isle-Adam – dukat³⁵

Gigliato był monetą srebrną, wprowadzoną po raz pierwszy do obiegu przez wielkiego mistrza Heliona de Villeneuve. W czasach, gdy był on senezalem w Prowansji, uczestniczył we wprowadzaniu w obieg monet *gigliato* przez Roberta, hrabiego Prowansji. *Gigliato* bity przez szpitalników, mimo popularności w obszarze Morza Egejskiego monet o tej samej nazwie bitych przez andegaweńskich władców Królestwa Neapolu, był jednak bliższy swojemu prowansalskiemu odpowiednikowi. Ich waga wahała się od 2,89 g do 3,85 g. Monetami srebrnymi były też *aspery* (1,26 g – 1,87 g), tercje *gigliato* (1,1 g – 1,33 g), *gianetto* (1,42 g – 2,04 g), *scudo* (10,3 g – 13 g), pół-*scudo* (4,49 g – 5,21 g). Monetami miedzianymi były tzw. *denary* (ok. 1,50 g), natomiast stopem srebrno-miedzianym *billony denier* (0,33 g – 0,7 g). Monetami złotymi były oczywiście dukaty (2,89 g – 3,52 g)³⁶, zwane także cekinami (*zecchino*), bite na wzór monet weneckich. O ile pierwsze z nich możemy datować na połowę XIV wieku, o tyle większą ilość wybito dopiero po 1421 r.³⁷ Ciekawostką są także podwójne dukaty bite przez wielkiego mistrza Emery'ego d'Amboise. Charakterystyczne jest to, że znajdujemy przykłady monet srebrnych, które były bite na innych monetach obcych, np. *gigliato* sycylijskich czy węgierskich, a także wcześniejszych emisjach monet zakonnych bez przetapiania. Dukaty, nawet jeżeli do ich produkcji były używane obce monety, nie noszą śladów przebijania, co może świadczyć o ich przetapianiu w trosce o jakość pieniądza złotego, tak jak odbywało się to w mennicach bizantyjskich.

Literatura przedmiotu, jak też dotychczas opracowane dokumenty, niestety nie wskazują bezpośrednio na uporządkowane regulacje joannitów w sprawie systemu monetarnego, o tym, że próby takie miały miejsce za wielkiego mistrza Pierre'a d'Aubusson – wspomina Metcalf³⁸. Potwierdzeniem tego rozumowania może być fakt rozpoczęcia bicia monet *scudo* i pół-*scudo*, będących podstawowymi monetami srebrnymi wraz z *gianetto*, co – jako sprawdzone w praktyce rozwiązanie – zostało przyjęte przez następnego wielkiego

³⁵ K a s d a g l i, *The Rhodian Coins*, s. 9-10.

³⁶ Tamże, s. 17-99.

³⁷ M e t c a l f, *Coinage of the Latin*, s. 299.

³⁸ M. Metcalf w swej pracy wspomina o reformie finansów przeprowadzonej przez wielkiego mistrza d'Aubusson. Wprowadzenie do obiegu nowej podstawowej monety, jaką było *scudo*, zdaje się potwierdzać tę tezę. Niestety, nie są obecnie znane dokumenty, które mogłyby wyjaśnić poszczególne etapy wprowadzania takiej reformy czy też przybliżyć bezpośrednie powody jej wprowadzenia – M e t c a l f, *Coinage of the Latin*, s. 304.

mistrza, Emery'ego d'Amboise. Oczywiście nie możemy wykluczyć istnienia takich regulacji, nawet jeżeli jednak istniały, aktualny stan wiedzy w tym zakresie nie pozwala na weryfikację tego przypuszczenia.

Wiedza nasza jest szersza w zakresie systemu monetarnego Zakonu Najświętszej Marii Panny. W przypadku krzyżaków kwestie monetarne uregulowane były w sposób ścisły, m.in. w *Magna Charta*, czyli dokumencie lokacyjnym Chełmna i Torunia, który ustanawiał jednolitą monetę srebrną, wymienianą w regularnych odcinkach czasu (co 10 lat), w celu utrzymania odpowiedniej jakości monet znajdujących się w obiegu w Państwie Krzyżackim. Mimo że brakteaty krzyżackie były jedynymi monetami rodzimymi w państwie zakonnym w Prusach, na skutek pogarszającego się stanu gospodarki konieczne było dogłębne zreformowanie polityki finansowej przez wielkiego mistrza Winrycha von Kniprode (1351-1382)³⁹.

W chwili obecnej trudno jest nam określić precyzyjnie, jaka była siła nabywcza pieniądza emitowanego przez zakon. Pierwszym z powodów jest brak określenia zawartości kruszcu w monetach (nie wiemy, czy były dobre czy nie, a istniejące fakty wskazują na zmianę zawartości kruszcu zwłaszcza w monetach złotych), drugim – brak spójnych informacji o cenach i pensjach, trzecim – używanie w dokumentach handlowych przede wszystkim walut obcych. Posiadamy jedynie szczątkowe informacje o wymienialności pieniędzy zakonu na waluty obce po 1336 r., zatem próba wyciągania daleko idących wniosków o całościowym funkcjonowaniu systemu monetarnego i wszystkich elementach wymienialności, przy obecnym stanie wiedzy byłaby nadużyciem⁴⁰. Pewną wskazówką przy opracowywaniu siły nabywczej mogą być zarówno zapisy w *Capitula Rodi*, odnośnie do cen za niektóre usługi i kar nakładanych za wykroczenia lub przestępstwa⁴¹, jak też dokumenty

³⁹ D. M i e h l e, *Monety Zakonu Krzyżackiego*, MN: Warszawa 1998, s. 8-9.

⁴⁰ Dla przykładu – Sarnowsky podaje przelicznik francuskiego Ecu do dukata rodyjskiego (florena), na 1 Æcu = 2 fl. rodyjskie – S a r n o w s k y, *Macht und Herrschaft*, s. 554. Stoi to w sprzeczności z tabelą wymian walut wobec florenów/dukatów rodyjskich, która podaje np. 108 Ecus = 260 fl. w dokumencie z 12 listopada 1487 r. Przelicznik 1 Æcu = 2 fl. miał miejsce dla dokumentu z 6 października 1470 r. Tabela „wymiany walut” jest pokazana w dalszej części niniejszej rozprawy. J. S a r n o w s k y, *Macht und Herrschaft*, s. 582. Niemniej jednak prof. Sarnowskiemu należą się wyrazy uznania jako pierwszemu od czasów Pegolottiego, który podjął się bardziej systematycznej próby porównania monet zakonu z innymi, używanymi w Europie. Jeżeli chodzi o ceny, to znane są wybiórczo ceny produktów takich, jak cukier czy pieprz. Na tej podstawie trudno jest nam ściśle określić siły nabywcze pieniądza rodyjskiego bez posądzenia o spekulacje.

⁴¹ L u t t r e l l, *The Fourteenth Century Capitula*, s. 204-211.

umów sprzedaży cukru. Podjęcie w pełni tego zagadnienia będzie niewątpliwie interesującym, lecz trudnym zadaniem, ze względu na niezachowanie się archiwów zakonnych z początków pobytu joannitów na wyspie.

Rodos jako miasto handlowe korzystało w kontaktach handlowych także z innych walut. Badania archeologiczne prowadzone na wyspie wykazały, że od czasów antycznych miasto posiadało kontakty z wieloma, często odległymi miejscami. W czasie wykopalisk odnaleziono m.in. monety z Aragonii, Francji, Niemiec, Wenecji, Rzymu, Sycylii, Teb, Koryntu, Aten, Krety, wyspy Chios, Mytileny i oczywiście Bizancjum, a także Cypru, Antiochii, Armenii, Nicei (dzisiejsza Turcja) oraz Konii (Conya – dzisiejsza Turcja)⁴².

Szerszy pogląd na kwestie związane z systemem monetarnym zakonu w okresie rodyjskim daje nam szczegółowe wejrzenie w zachowane dokumenty wystawiane przez joannitów w tamtym okresie. Jako organizacja operująca w wielu krajach, musiała być przygotowana na radzenie sobie z wieloma walutami lokalnymi, zwłaszcza wobec powszechnego psucia pieniądza. Było to o tyle istotne, że pieniądze emitowane na Rodos były w zasadzie używane jedynie na wyspie i terenach podległych joannitom oraz u najbliższych sąsiadów jako waluta pomocnicza. Do rozliczeń między konwentem głównym, a przeoratami używano przede wszystkim walut obcych. Analiza materiałów źródłowych pozwoliła J. Sarnowskiemu na dokonanie zestawienia wpływów z poszczególnych przeoratów i omówienie problematyki związanej z finansowaniem struktur zakonnych⁴³. Sarnowski na podstawie materiałów źródłowych podjął także próbę pokazania relacji, jakie występowały między walutami na przestrzeni stu lat. Problemem utrudniającym rzetelne porównanie jest jednak fragmentaryczność przekazów źródłowych, jak też niestabilność ówczesnych europejskich systemów monetarnych, powodowana regularnym „psuciem pieniądza”. Zdaniem autora niniejszego artykułu warto jednak przedstawić wyniki tego porównania ze względu na jego nowatorski charakter, jak też brak odpowiednika w polskiej literaturze przedmiotu. Interesującą obserwacją może być zwrócenie uwagi na porównanie dwóch monet rodyjskich określanych jako „floreń” i „dukat”. Z poniższej analizy, jak też z wcześniejszych naszych ustaleń możemy wywnioskować, że florenami zostały najprawdopodobniej złote monety bite za czasów wielkich mistrzów de Gozona i Corneillana, a mogące być wtedy jeszcze w obiegu, natomiast nazwą „dukat” określono złote monety bite masowo przez wielkiego mistrza

⁴² Η Ρόδος από τον, s. 45.

⁴³ S a r n o w s k y, *Macht und Herrschaft*, s. 469-582.

Fluviana, którego bezpośrednim następcą był Jean de Lastic, za którego panowania powstały wymienione dokumenty.

Tab. 1. Porównanie monet joannickich
względem innych obowiązujących „walut” (1421-1522)

Data	Kwota i „waluta”	= fl. Rodos	= duc. Rodos	a./d. Rodos	Dokument
1433 maj 15	357 doblas	613			A.359, 54v
1437 list. 26	720 duc. Rodos	1152			A.353, 151(150)r
1444 czerwiec 8	1800 pfd. (Barcelona)		2000		A.356, 168(169)r
1444 wrzesień 19	15 <i>Caroli de Sicilia</i>		1		Tamże, 174(175)v
1445 lipiec 15	18 sol. (Barcelona)		1		A.357, 202(190)r
1445 wrzesień 23	315 funtów ang.		1650		Tamże, 201(189)v
1445 list. 18	5704 sol. (Aragon)	556			Tamże, 215(202)v
1447 wrzesień 15	2903 duc. Rodos	4644		16 /	A.359, 206(202)v
1448 sierpień 19	570 doblas		676	28 /	A.361, 263(275)v
1448 sierpień 19	155 m. 3½ <i>uncias argenti</i>		1044	11 /	Tamże, 264(276)r
1449 czerwiec 13	200 duc. weneckich		240		Tamże, 291(303)v
1450 luty 27	687 duc. Rodos 5 gil.	1100			Tamże, 356(367)v
1459 paźdz. 7	282 bizant. cypryjskich	100			A.369, 55(65)r
1470 wrzesień 3	26 r.gld. 34 a.	48		10 /	A.379, 215v
1470 wrzesień 3	1 r.gld.			36 /	Tamże
1470 paźdz. 6	150 Ëcus	300			A.379, 193r
1470 paźdz. 6	1 Ëcu			40 /	Tamże
1470 paźdz. 6	169 duc. weneckich 30 a.	424			Tamże
1470 paźdz. 6	1 duc. wenecki			50 /	Tamże
1473 paźdz. 5	641/7 r. gld.	120		5 / 11	A. 381, 193r
1473 paźdz. 29	77½ fl. sycyl. 5 gran.	124		1 / 13	Tamże, 194r
1477 wrzesień 20	3824 Ëcus 26 a. 1 d.	8031		26 / 1	A.385, 162r
1487 maj 28	1624 Ëcus 48 a. 4 d.		1499	48 / 4	A.389, 160(162)r
1487 list. 12	108 Ëcus	260			A.389, 160(162)r
1488 sierpień 14	12 Kammergld.	35			Arm. XXXIX 20, 547r
1510 paźdz. 5	1 Ëcu 66 a.		1	70 /	A.400, 182r

Źródło: S a r n o w s k y, *Macht und Herrschaft*, s. 582

Jak wspomnieliśmy wcześniej, takie rozróżnienie między złotymi monetami zakonu wskazuje na różnice w ich nominałach, a więc prawdopodobnie na różną zawartość kruszcu we florenach i dukatach, przy czym dukaty charakteryzowały się najwyraźniej wyższą zawartością złota, a co za tym idzie – wyższą wartością.

Istniały w zasadzie dwie waluty, do których w sposób racjonalny mogliśmy porównywać monety joannickie – bizanty cesarskie i oryginalne floreny z Florencji, dla obu tych walut prowadzona była bowiem restrykcyjna polityka utrzymania zawartości kruszcu. Tutaj także napotykamy pewne ograniczenia – Bizancjum przestało istnieć wraz z upadkiem Konstantynopola w 1453 r., tak więc brak materiału porównawczego po tej dacie; dotychczas nie natrafiono na dokumenty, które by pokazywały jakiegokolwiek relacje między „floreńskim” florenem a monetami joannickimi. Najbardziej skuteczną metodą byłoby porównanie dokumentów floreńskich i ich weryfikacja wobec innych walut, a następnie porównanie tych walut z pieniędzmi zakonu. Analizy takie znacznie wykraczają jednak poza zakres niniejszej pracy, choć stanowić mogą pewną inspirację do dalszych badań w tym zakresie. Szczegółowa analiza przepływu monet mogłaby odpowiedzieć także na jedno istotne pytanie, a mianowicie, w jaki sposób szpitalnicy zaopatrywali się w kruszec do wyrobu monet. Jak stwierdziliśmy wcześniej, część z nich była bita wprost na innych monetach, które trafiły na Rodos. Pozostały kruszec mógł pochodzić z przetopu monet i kruszcu wywodzącego się z zachodnich komandorii w ramach *responsiones* lub pobieranych w ramach podatków na wyspie. Istotnym źródłem zasilania w kruszec do wyrobu własnego pieniądza były zapewne także wyprawy korsarskie, z których wpływy kierowano do centralnej kasy zakonu⁴⁴.

Analizując system monetarny zakonu, możemy z dużą pewnością stwierdzić, że był on zarządzany sprawnie, umożliwiając nieskrępowany handel i finansowanie struktur zakonnych. Mimo różnych rodzajów monet bitych przez poszczególnych mistrzów, był jednak stosunkowo przejrzysty i jednolity. Nie odbiegał on w swoich założeniach od systemów monetarnych innych państw średniowiecznych, charakteryzujących się feudalną strukturą ekonomiczną. Zarówno na Rodos, jak też na zachodzie Europy monety ukazujące władcę danego terytorium wskazywały na niego jako suwerena obszaru, któremu przypadała pełnia władzy. Podkreślały też świeckość sprawowanej władzy przez joannitów, przy jednoczesnym całkowitym podporządkowaniu się służ-

---

⁴⁴ Kwestia dochodów joannickich, a także handlu zakonnego i roli w nim floty szpitalników, jak też wpływów z korsarstwa są przedmiotem szczegółowych badań ze strony autora niniejszego opracowania.

bie dla wiary, co zaznaczało się w przedstawieniu postaci wielkich mistrzów klęczących przed krzyżem. Można by więc nawet zaryzykować stwierdzenie, że przedstawienia ukazane na monetach joannickich były w swoim programie politycznym „bardziej feudalne” niż monety krzyżackie. Te ostatnie bowiem z założenia nie ukazywały postaci mistrzów, wymieniając ich imiona jedynie w napisach otokowych⁴⁵. Nie wiemy, czy ukazane na monetach krzyżackich postacie z tarczami i chorągwiami miały ukazywać wielkich mistrzów Zakonu Najświętszej Marii Panny, jest to dosyć wątpliwe ze względu na brak w tych przypadkach imion mistrzów w otokach monet. Na monetach krzyżackich nie umieszczano również widoków prywatnych figur heraldycznych wielkich mistrzów, co było powszechne w przypadku szpitalników. System monetarny był jednym z fundamentalnych elementów gospodarki, zawierał też cechy programu politycznego charakterystycznego dla systemów feudalnych, samodzielnie nie mógł jednak determinować rodzaju systemu gospodarczego jako feudalnego lub niefeudalnego.

Joannici stworzyli zróżnicowany i interesujący system monetarny, szeroko korzystając z najnowszych osiągnięć i najlepszych wzorów ówczesnej epoki. Potrafili przy tym prowadzić własną, niezależną politykę monetarną, dbając o to, by w sposób niezakłócony mogło odbywać się pobieranie *responsiones* z krajów zachodnich, jako jedno z głównych źródeł finansowania zakonu, przy jednoczesnym sprawnym przeliczaniu różnorodnych systemów monetarnych i znajdowaniu dla nich wspólnego mianownika. Było to nie lada sztuką, biorąc pod uwagę ilość krajów, w jakich mieściły się komandorie joannickie i ilość walut, jakimi operowały. Musimy także pamiętać, że mimo teoretycznej wymienialności między sobą walut europejskich (systemy monetarne opierały się przecież na kruszczach w nich zawartych), wielu władców prowadziło proceder psucia monet, co musiało mieć także odzwierciedlenie w wahaniami przychodów spowodowanych różną wartością monet. Polityka monetarna zakonu musiała odnaleźć też delikatną równowagę pomiędzy celami politycznymi wielkich mistrzów a gospodarką. Z jednej strony silna moneta mogła być elementem wzmacniającym wizerunek władcy i korporacji zakonnej, z drugiej mogła doprowadzić do szybkiego pozyskiwania jej przez inne państwa, a w rezultacie doprowadzić do silnego deficytu kruszcu i kryzysu lub też w konsekwencji do obniżenia zawartości kruszcu w monetach. Powinniśmy pamiętać, że zwłaszcza w miastach portowych, jak Rodos i państwach otwartych na handel międzynarodowy, takie kwestie nie były bez znaczenia.

---

⁴⁵ M i e h l e, *Monety Zakonu*, s. 37-198.

O tym, jak groźba taka była realna, przekonali się szpitalnicy na Malcie w XVIII wieku, kiedy to masowo były wykupywane ich srebrne monety *scudo*, co omal nie doprowadziło do poważnego kryzysu gospodarki zakonnej.

BIBLIOGRAFIA

- D y g o M.: Die Münz- und Währungspolitik des Deutschen Ordens in Preussen in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts, Warszawa 1987.
- Η Ρόδος από τον 4ο αιώνα μ.χ. Μέχρι την κατάληψη της από τους τουρκούς (1522), red. E. Kollias, Athens 2004.
- J ó ź w i a k S.: Centralne i terytorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228-1410, Toruń 2001.
- K a y l e J.: Economy and Nature in the Fourteenth Century. Money, Market Exchange, and the Emergence of Scientific Thought, Cambridge 1998.
- K a s d a g l i A. M.: The Rhodian Coins at the Museum of the Order of Saint John, Clerkenwell. (Monographs of the Hellenic Numismatic Society 3), Athens 2002.
- K i e r s n o w s k i R.: Moneta w kulturze wieków średnich, Warszawa 1988.
- K o p e r n i k M.: Rozprawy o monecie i inne pisma ekonomiczne, Warszawa 1923.
- L a n g e T. W.: Pieniądz Zakonu Maltańskiego. „Przegląd Numizmatyczny” 1999, nr 1(24).
- L u t t r e l l A.: The Hospitallers in Cyprus after 1386, w: The Hospitaller State on Rhodes and its Western Provinces, 1306-1462, London 1999.
- L u t t r e l l A. T.: Rhodes Town 1306-1350, w: Ρόδος 2.400 Χρονία. Η πόλη της Ρόδου από την ίδρυση της μέχρι την κατάληψη από τους τουρκούς (1523), vol. B, Athens 2000.
- L u t t r e l l A. T.: Emmanuele Piloti and Criticism of the Knights Hospitallers of Rhodes: 1306-1444, w: The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West 1291-1440, London 2001.
- L u t t r e l l A.: Feudal tenure and Latin colonization at Rhodes: 1306-1415, w: The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West 1291-1440, London 2001.
- L u t t r e l l A. T.: The Fourteenth Century Capitula Rodi, w: The Hospitallers of Rhodes and their Mediterranean World, London 2002.
- L u t t r e l l A. T.: The Town of Rhodes: 1306-1356, Rhodes 2003.
- M e t c a l f D. M.: Coinage of the Crusades and the Latin East in the Ashmolean Museum Oxford, wyd. II, London 1995.
- M i e h l e D.: Monety Zakonu Krzyżackiego. Warszawa 1998.
- P e g o l o t t i F. B.: La Pratica della Mercatura, wyd. A. Evans, Cambridge, Mass., 1936.
- S a r n o w s k y J.: Macht und Herrschaft im Johanniterorden des 15. Jahrhunderts. Verfassung und Verwaltung der Johanniter auf Rhodos (1421-1522), Münster 2001.
- S c h l u m b e r g e r G.: Numismatique de l'Orient Latin, Paris 1878, reprint Graz 1954.
- T s i r p a n l i s Z. N.: Ανεκδοτα έγγραφα για τη ρόδο και τις νοτιες σποραδες από το αρχείο των ιωαννιτών ιπποτών 1421-1453 [Unpublished Documents concerning Rhodes and the South-East Aegean Islands from the Archives of the Order of St. John], vol. 1: 1421-1453, Rhodes 1995.

THE MONETARY SYSTEM OF THE KNIGHTS OF THE ORDER
OF ST. JOHN OF JERUSALEM IN THE RELIGIOUS STATE IN RHODES 1309-1522

S u m m a r y

The Order of the Hospital of St. John of Jerusalem is one of the oldest religious and charitable organisations in the world. In its long and tumultuous history it played the role of a hospital fraternity, and a knight order fighting against the „infidel”. When the Franks lost the Holy Land and the Jerusalem Kingdom fell in 1291, a new stage was opened in the history of the three largest knight orders – Templars, Knights of the Order of St. John of Jerusalem, and Teutonic Knights. For the first from the list it was „the beginning of an end,” while for the remaining two an occasion to build an independent power and independent economic policy in the lands under their jurisdiction. Having gained Rhodes at the turn of 1309/1310, St. John’s Knights started to build an administrative structure on the island, among inhabitants dominated by people of Greek origin. They laid foundations under an effective economy, whose integral part was a monetary system.

Hospitallers introduced a clear and effective monetary system based on the best European models. It became an essential element of Europe’s economic system in that period. Its influence was even bigger, as it dealt with one of the most important trade routes in the Mediterranean Sea, and economic relations with the rich St. John’s Knights’ commanderies in the west of Europe.

Translated by Jan Kłos

Słowa kluczowe: ekonomia, historia gospodarcza, systemy monetarne, zakony rycerskie, krucjaty, joannicy, szpitalnicy, państwo zakonne na Rodos.

Key words: economic, economic history, monetary systems, military orders, crusades, Knights of the Order of St. John of Jerusalem, hospitallers, the religious state in Rhodes.